

W. Klever, *Definitie van het christendom. Spinoza's Tractatus theologico-politicus opnieuw vertaald en toegelicht* (Delft: Eburon, 1999, 396 blz., f65,-, ISBN 90 5166 727 2).

In 1670 publiceerde Baruch de Spinoza zijn theologisch-politieke traktaat. Een boek dat nogal wat opschudding veroorzaakte, omdat het voor die tijd revolutionaire ideeën over God, geloof, openbaring en bijbels verleden lanceerde. In dat kader behandelde de grote wijsgeer onderwerpen als de wet, de relatie theologie-wetenschap, en de verhouding kerk en staat. Daarmee had het boek een zware politieke lading, en speelde het in de Republiek een rol in de gecompliceerde strijd tussen de door Spinoza geprezen regenten-aristocratie enerzijds en de in 1672 weer aan de macht komende stadhouderspartij met zijn kerkelijke en volkse aanhang anderzijds. Het Latijnse traktaat werd verscheidene malen ook in het Nederlands gepubliceerd, nog onlangs, in 1997, in de bijzonder mooie vertaling van F. Akkerman. Waarom dan nu wéér een Nederlandse editie?

Om aan te tonen dat die nodig is, begint Klever zijn boek met een uitvoerige bespreking van Akkermans werk en de reacties daarop. De manier waarop die publicatie hier wordt besproken is echter qua stijl beneden peil. Twee citaten zijn wel voldoende. Volgens Klever is Akkermans inleiding 'een ongestructureerde lappendeken van fletse en slordige constatering' (5). Zeker, de vertaling wordt 'voortreffelijk' genoemd, doch de 'vijftig bladzijden met verklarende aantekeningen getuigen van (soms tamelijk overbodige) eruditie maar veelal ook van onbegrip' (12-13). Natuurlijk mag de heer Klever zijn mening geven over andermans werk, maar moet dat nu zo? Op dezelfde wijze wordt afgerekend met de recensenten van Akkermans werk en met enkele auteurs van recente Spinozastudies. Het grote verwijt dat Klever zijn collegae maakt is steeds, dat zij Spinoza niet begrijpen, van diens rijke teksten dode letters maken en daardoor de betekenis ervan voor onze dagen blokkeren.

Na een tweede hoofdstuk over wat Klever noemt 'Spinoza's bevrijdingstheologie' in andere werken van de filosoof, volgt dan de Nederlandse vertaling van het traktaat. Die vertaling is prettig om te lezen. De paragrafen worden door de vertaler ingeleid met titels die de inhoud kort samenvatten. Blokken tekst in een andere letter geven Klevers commentaar. Hier en daar wordt verantwoording afgelegd van de vertaling, in dat commentaar of door enkele Latijnse woorden van het origineel op te nemen in de tekst. Dat laat zien dat de vertaling met zorg en kennis van zaken is gemaakt. Hier en daar zijn echter zonder opgave van redenen stukken tekst en soms hele hoofdstukken weggelaten. Het Nederlands van de vertaling wordt nogal eens ontsierd door vreemde woorden. Zo wordt het traktaat ingedeeld in zeven 'brokken'. De vertaling 'profeet en waarzegger' voor het Latijnse 'propheta' blijft vreemd ondanks de gegeven verklaring. Daar staat dan weer wel tegenover, dat de lezer niet zelden ook beslist originele, verrassende vertalingen tegenkomt.

Het commentaar tussen de tekst is zeer uitgebreid. Het is soms verhelderend, maar op veel plaatsen toch ook wel erg dwingend. Waag het niet de commentator tegen te spreken! Dit moet ook worden gezegd van de afsluitende hoofdstukken: een overzicht van de reacties op het traktaat in Spinoza's tijd en later, en een poging de betekenis van diens theologisch-politieke theorieën voor onze tijd te duiden. De standpunten van Klever worden wel met veel aplomb geponeerd, maar men mist de gebruikelijke opgave van wetenschappelijk vergelijkingsmateriaal in publicaties van anderen. Er ontbreekt een literatuurlijst, en de bibliografische aantekeningen zijn erg summier. Dat neemt allemaal echter niet weg, dat deze publicatie je als lezer op heel wat bladzijden boeit. Spinoza heeft inderdaad veel te zeggen, en regelmatig zou je meer van hem en zijn traktaat willen weten. Jammer dat de lezer dan telkens weer niet Spinoza maar Klever tegenkomt.

Heel deze publicatie lijkt eigenlijk maar één doel te dienen, het uitdragen van de heilige overtuiging van Klever: Spinoza is onze allergrootste wijsgeer, hij is zelden of nooit goed door anderen begrepen, en iedereen moet weten: 'De tekst verdient het om voluit present te zijn in de hedendaagse reflectie en aldus vruchtbaar te worden voor de maatschappij' (25). 'Er is geen andere godsdienst in de eigenlijke zin van dit woord dan die van de kennis van God/natuur en de daaruit voortvloeiende liefde: de politiek georganiseerde zorg voor de medemens. Dat — en niets anders — is de definitie van het christendom. Volgens Spinoza èn volgens schrijver dezes' (396). Niemand zal de auteur van deze publicatie het recht ontzeggen een eigen mening te hebben en die uit te dragen. De wijze waarop dat echter in deze publicatie gebeurt, is weinig overtuigend. Iedereen die het waagt er anders over te denken, wordt met grote felheid bestreden. Deze instelling van de auteur staat toch wel veraf van de door Spinoza verdedigde 'libertas philosophandi' (vrijheid van wetenschapsbeoefening, in Klevers vertaling). En wat schreef Spinoza op het einde van zijn indrukwekkende traktaat? 'Ik weet dat ik een mens ben en kan hebben gedwaald' (369).

C. S. M Rademaker

M. J. C. Schouten, *Leadership and social mobility in a Southeast Asian society. Minahasa, 1677-1983* (Dissertatie (bewerkt) Vrije Universiteit Amsterdam 1993, Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde CLXXIX; Leiden: KITLV press, 1998, xiv + 334 blz., f50,-, ISBN 90 6718 109 9).

Dit boek, geschreven door een Nederlandse antropologe die in Portugal doceert, is goed te typeren als een lange termijngeschiedenis van de Minahasa, de noordelijkste punt van het eiland Celebes, thans Sulawesi. Tijdens de ronde tafelconferentie in 1949, het laatste bedrijf van de 'Indonesische kwestie', waren er kringen in Indonesië en Nederland, die dit gebied buiten de soevereiniteitsoverdracht wilden houden. Men gebruikte toen ook wel de term 'Twaalfde Provincie' voor de Minahasa. Er zou een speciale band tussen de Minahassers, sinds de negentiende eeuw in meerderheid protestant, en Nederland bestaan. De loop van de geschiedenis besliste echter anders en in 1950 ging de Minahasa op in de eenheidsstaat Indonesië. In de loop der eeuwen had de Minahasa zich over het algemeen loyaal aan het Nederlandse koloniale gezag getoond. Er zijn in Indonesië weinig gebieden te vinden, waar het koloniale gezag zich met meer gemak kon vestigen en handhaven. Het predikaat 'door de eeuwen trouw' paste de Minahasa eigenlijk beter dan Ambon.

Aan de hand van de begrippen leiderschap en sociale mobiliteit laat de auteur zien waarom de band tussen Nederland en de Minahasa niet bestendig was. Het was niet uit een soort van natuurlijk gevoel van vriendschap dat de Minahassers loyaal aan het Nederlandse gezag waren, maar eerder uit een koel berekenend besef van bepaalde leidende groepen in de maatschappij dat men meer te winnen had bij samenwerking dan bij confrontatie met het machtige gouvernement. Toen tijdens de dekolonisatie bleek dat dit gouvernement niet veel meer te bieden had, werden de bakens snel verzet. En toen aan het eind van de jaren vijftig de Indonesische eenheidsstaat in haar voegen kraakte en het centrale gezag er bovendien blijk van had gegeven niet veel te geven om de belangen van de periferie, bleek het berekenend karakter van de elite opnieuw. Het separatisme stak de kop op, maar zette uiteindelijk niet door, omdat Jakarta toch meer veerkracht toonde dan verwacht en men dat in de Minahasa tijdig beseftte.